

Staatsvorming en cultuurbeleid in de Bataafs-Franse tijd

Roel Pots* Precies tweehonderd jaar geleden kwam een eind aan de Republiek der Verenigde Nederlanden. Tussen 1795 en 1813, in de Bataafs-Franse tijd, werden de fundamenten gelegd voor de moderne eenheidsstaat. De nieuwe machthebbers geloofden in de stuurkracht van het centrale gezag en probeerden ook kunst en cultuur in te zetten voor de vorming van een nationale identiteit. Roel Pots belicht de rollen van Franse generaals, Agenten van Nationale Opvoeding en vele anderen, bij de eerste aanzet tot het nationaal kunst- en cultuurbeleid.

Inleiding

In januari 1795 rukte de Franse generaal Pichegru over de bevroren grote rivieren op naar het centrum van de Republiek der Verenigde Nederlanden om de patriotten in hun strijd tegen ‘tiran’ Willem V te hulp te schieten. Met succes, want met zijn komst verliet de stadhouder het land bij Scheveningen en overal in het land dansten de ‘Bataven’, naar Frans voorbeeld, rond vrijheidsbomen. Zonder bloedvergieten werden de regenten van hun posten in het openbaar bestuur ontheven en vervangen door ‘provisionele representanten van het volk’.

De Bataafse Revolutie markeert in Nederland de overgang van een standenmaatschappij naar een staatsvorm gebaseerd op het intellectueel regime van de Verlichting. ‘Vrijheid, gelijkheid en broederschap’ werd de leus van de nieuwe bestuurders.² Geïnspireerd op denkbeelden van de Franse verlichtingsfilosofen Montesquieu,

Voltaire en Rousseau, zou een staatsbestel worden gegrondvest op de rechten van de mens en burger, op democratie en volkssoevereiniteit. Zes jaren eerder, in 1789, had hetzelfde gedachtengoed in Frankrijk geleid tot de Franse Revolutie, de revolutie waarbij de Verlichting in Europa voor het eerst op staatsniveau was doorgedrongen.³

In de verlichte opinies van de nieuwe bestuurders was een belangrijke plaats weggelegd voor de opvoeding van de mens. Deze moest niet alleen beperkt blijven tot de ontwikkeling en beschaving van het afzonderlijke individu, maar ook bijdragen aan de vorming van een nieuw ‘nationaal karakter’. Zij moest het verlichte en democratische staatsbegrip ondersteunen en de nieuwe nationale eenheid bevorderen. Bij deze pedagogische wensen was voor kunst en cultuur een duidelijke plaats ingeruimd.⁴ Het directe gevolg hiervan was dat de verhouding tussen de

} ‘Meer en meer beseffen wij, hoe toen de grondslagen zijn gelegd van veel, dat wij thans als essentieel onderdeel van het politieke en geestelijke bestaan van het Nederlandse volk beschouwen.’
(L. Brummel)¹

overheid en het culturele leven in een geheel ander daglicht kwam te staan. Hoewel er in de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden al belangrijke relaties tussen de politieke machthebbers (stadhouders en regenten) en het culturele leven waren gegroeid, luidde de Bataafse Revolutie een fundamentele verandering in. Vanaf nu zouden kunst en cultuur onderdeel zijn van een centraal georganiseerde en geseculariseerde overheidsbemoeyenis.

De Bataafs-Franse tijd omvat de Bataafse Republiek (1795-1806), het Koninkrijk Holland (1806-1810) en de inlijving bij Frankrijk (1810-1813). De periode van de Bataafse Republiek wordt gekenmerkt door politieke strijd tussen unitarissen (die vanuit democratisch-patriotse standpunten streden voor een sterk centralistisch geregeerde eenheidsstaat), federalisten (veelal aristocratisch-patriotse voorstanders van een statenbond) en moderaten (die een tussenpositie innamen). De strijd leidde tot enkele machtsgrepen en tot drie verschillende grondwetten.⁵ Hoewel het nieuwe bewind aanvankelijk op brede steun van de bevolking kon rekenen, bekoelde het enthousiasme onder democratisch-patriotse burgers tussen 1801 en 1805, toen de macht van de aristocratie voor een aanzienlijk deel werd hersteld. Er kwam een ‘gevel-democratie in Nederland, terwijl in feite de familieregering der regenten werd hersteld’.⁶ Met de komst van Lodewijk Napoleon in 1806 verdwenen de democratische uitgangspunten nog meer uit beeld. Was de verlichte burgerij voor 1795 buitenspel gehouden door de regenten, nu werd zij van openbare invloed afgesneden door een koning die zijn beleid weliswaar grotendeels op verlichte opvattingen baseerde, maar die zich voor het overige gedroeg als een despoot. Naarmate de Franse invloed toenam en leidde tot inlijving bij Frankrijk, bekoelde het

enthousiasme nog verder. Onder de hele bevolking groeide een sterk verlangen naar hernieuwde zelfstandigheid.

Toch zouden de vernieuwingen die in de Bataafs-Franse tijd werden doorgevoerd het fundament vormen ‘waarop een halve eeuw later het gebouw van het moderne Nederland is opgetrokken’.⁷ Er werd een centrale eenheidsstaat gesticht met een officiële hoofdstad, Amsterdam, en een standaardmunt, de gulden. Uitgangspunten van openbaar bestuur en de inrichting van het land werden neergelegd in ‘door het volk’ aangenomen wetten, en de openbare macht werd gesplitst in wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht.⁸ De kwaliteit van de beleidsvoorbereiding en -uitvoering werden sterk verbeterd door de invoering van jaarlijkse begrotingen en door gebruik te maken van moderne wetenschappen als die van de statistiek. Er kwam ook een scheiding tussen kerk en staat, waarmee godsdienstvrijheid als grondrecht werd erkend. De autonomie van het individu werd gegarandeerd door wettelijk te bepalen dat een ieder voor de wet gelijk is. Tegelijk werden feodale verhoudingen afgeschaft en werden de gilden opgeheven. Tenslotte kwamen er openbare voorzieningen tot stand, als openbaar onderwijs, burgerlijke stand, nationaal gereguleerd gevangeniswezen, posten en een kadaster.

Ambities van nieuwe bestuurders

In maart 1796 kwam de eerste Nationale Vergadering bijeen en op 1 mei 1798 trad de eerste grondwet, de *Staatsregeling voor het Bataafse Volk*, in werking. In artikel 1 werd, onder de *Algemene Beginselen*, het doel van de nationale vereniging genoemd ‘beveiliging van persoon, leven, eer en goederen, en beschaving van verstand en zeden’.⁹ Tot een actief overheidsbeleid op het terrein van opvoeding bood artikel 60 van de *Burgerlijke en*

Staatkundige Grondregels mogelijkheden: ‘De Maatschappij wil, dat de verlichting en beschaving onder haare leden zoveel mogelijk bevorderd worde.’¹⁰ De overheid diende bij de ontwikkeling van ‘het volk’ tot verlichte en politiek bewuste staatsburgers een belangrijke rol te spelen: ‘De Vertegenwoordigende Magt maakt zodanige inrichtingen waardoor het Nationaal Character ten goede gewijzigd (... zal) worden.’

In de *Acte van Staatsregeling* werden Algemene Beginselen en Grondregels geconcretiseerd. Er kwam een tamelijk democratisch en zeer centralistisch bestel. De zeven oude, vroeger zo machtige provincies werden opgeheven en vervangen door acht nieuwe ‘departementen’, die, net als de gemeentebesturen, geheel aan de landsregering ondergeschikt werden gemaakt. De centrale regering bestond uit een Vertegenwoordigend Lichaam (94 leden verdeeld over een Eerste en een Tweede Kamer) en het Uitvoerend Bewind, bestaande uit vijf Directeuren die werden bijgestaan door acht Agenten (ministers).

Een van de Agenten was die van Nationale Opvoeding.¹¹ De benaming gaf weer waar het de Bataafse bestuurders om te doen was: nationaal besef en opvoeding. Het takenpakket van de Agent omvatte volksgezondheid, ‘de vorming der Nationale Zeden en de bevordering van het Openbaar Onderwijs, en van Konsten en Wetenschappen’. Als nadere taakomschrijving gaf het Vertegenwoordigend Lichaam hem een *Instructie* mee, die netjes opgeplakt op een groot eikehouten bord op het bureau van de Agent kwam te hangen.

Ter ‘verlichting en beschaving van alle Leden der Maatschappij’ moesten ‘de jonge Burgers en Burgeressen van den Staat’ de grondbeginselen van ‘verlichting en deugd’ al vroeg worden onderwezen. Daartoe moest de Agent ‘binnen den kortst mogelijken tijd’ een lijst opstellen van ‘geschikte leerboeken, om in de Scholen

gebruikt te worden’ en diende het onderwijs drastisch te worden hervormd. Ter verhoging van de nationale identiteit moest de Nederlandse taal worden geüniformeerd en gezuiverd van buitenlandse invloeden.

Bijzondere aandacht diende te worden besteed aan het theater dat in nauwe relatie werd gezien met de nationale feesten waarvoor de Agent eveneens verantwoordelijk was. De Agent moest er voor zorgen dat de ‘Schouwspelen (...) Leer-Scholen zijn van het Volk, Kweekscholen voor de deugd, en behoed-middel tegen de ondeugd’. ‘Stukken welken de zeden bederven of den Nationaalen geest verzwakken’ dienden te worden geweerd. Het toneel moest bijdragen tot ‘Nationale geest (...), tot Deugd en Vaderlandsliefde (...) door het doen vertoonen van zedelijke Toneelstukken’. Teneinde aan deze voornemens een strikte uitvoering te geven moesten ‘Commissarissen der Schouburgen en Directeurs van reizende of vaste Troupen’ aan de Agent voorleggen welke stukken men wilde opvoeren. Deze moest de voorstellen ‘doen examineeren en met voorkennis van het Uitvoerend Bewind approbeeren’.

Voorts moest de Agent kennis nemen van ‘nieuwe instellingen in de voortgang der Kunsten en Wetenschappen’ in andere landen, ‘om daarvan in ons land het beste gebruik te maken’. Aangaande de ‘Schoone Kunsten’ kreeg de Agent opdracht voorstellen te doen om de ‘Schilderkunst, de Beeldhouwkunst en Burgerlijke Bouwkunst’ te laten bloeien. Soortgelijke voorstellen moesten ook worden gedaan met betrekking tot de ‘Letterkunde in ons Vaderland’, waarbij voor ogen moest worden gehouden dat letterkundige werken nooit ‘waarlijk schoon zijn kunnen, zoo zij eene strekking hebben, om den eerbied voor het Opperwezen te verminderen, of de zeden te bederven’.

De Staatsregeling van 1798 werd in 1801 onder

Franse druk vervangen door een minder centralistische en minder democratische versie. De drang tot het voeren van een centrale regie over het hele land was nu veel geringer. Het Agentschap voor Nationale Opvoeding werd opgenomen in een ‘Raad van Binnenlandse Zaken’ en daarmee opgeheven, en de overheid bemoeide zich nog nauwelijks met culturele aangelegenheden. De aandacht voor opvoeding had zich inmiddels volledig op het lager onderwijs geconcentreerd. Met resultaat, want in 1801 werd de eerste Schoolwet aangenomen. Vervolgens kwam in 1806 onder het bewind van raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck de Wet voor het Lager Schoolwezen en Onderwijs in den Bataafsche Republiek tot stand. Deze voldeed zo goed dat zij na 1813 werd gehandhaafd en tot 1857 in werking zou blijven.

Concrete voorstellen

De ambities van de centrale overheid aangaande kunst en cultuur kregen in 1806 een nieuwe impuls door de komst van de actieve Lodewijk Napoleon.¹² Direct na zijn aantreden maakte deze vanuit een verlichte en sterk utilitaire optiek, het kunst- en cultuurbeleid tot een speerpunt van zijn handelen.¹³ Op 20 november 1806 bepaalde de nieuwe koning dat er een ‘Directeur-Generaal der Voorwerpen de Kunsten en Wetenschappen betreffende’ moest komen.¹⁴ Bij hetzelfde decreet kreeg een commissie opdracht na te gaan wat er in Frankrijk op het gebied van kunsten en wetenschappen bestond, ‘wat er in Holland omtrent is gedaan en wat er nog zou behooren gedaan te worden’.¹⁵ De commissie stond onder voorzitterschap van de voormalig regent en door Lodewijk Napoleon als honorair kamerheer aangestelde mr. Johan Meerman (1753-1815), die in 1807 tot Directeur-Generaal van Schone Kunsten en Wetenschappen zou worden benoemd.¹⁶ Veel tijd kreeg de ‘Commissie-Meerman’ niet: binnen veertien

dagen moest rapport worden uitgebracht.

In vergelijking met de in de Staatsregeling van 1798 geformuleerde overheidstaken op het gebied van kunst en cultuur was het rapport van de commissie opvallend concreet. Er werd nauwelijks ingegaan op algemene uitgangspunten.¹⁷ In plaats daarvan werd een fors aantal tamelijk praktische voorstellen gedaan. Hoewel de commissie geen tijd had gehad om zich met de Franse autoriteiten in verbinding te stellen en zij zich slechts ‘oppervlakkig bekend’ achtte met de toestand in ‘Parijs en andere steden van het Keizerrijk’, waren de voorstellen stuk voor stuk te herleiden tot de Franse oorsprong.

De volgende suggesties werden in het rapport aan de koning voorgelegd. Er zou in de residentie een kunstacademie moeten worden gevestigd en er zou aandacht moeten worden besteed aan de presentatie van schilderijen, tekeningen, prenten, beelden, bas-reliëfs, gedenkpenningen en ‘alle andere voorwerpen hierop betrekkelijk’. Belangrijke particuliere verzamelingen dienden ter vorming van leerlingen te worden opengesteld. Ook moesten kunstenaars door prijzen en beurzen worden aangemoedigd, dienden tentoonstellingen van levende kunstenaars te worden georganiseerd en moesten ‘fraaie kunsten’ in het onderwijs aandacht krijgen. Teneinde het nationale belang te stimuleren en de vele genootschappen en maatschappijen in het land een leidinggevende instantie te bieden die hen zou kunnen stimuleren om bij te dragen ‘tot het algemeen oogmerk’ (in plaats van elkaar te beconcurreren), werd aanbevolen een soortgelijke instelling als het Nationaal Instituut te Parijs in het leven te roepen. En met de Keizerlijke Bibliotheek als voorbeeld werd voorgesteld een Koninklijke Bibliotheek in te stellen. De ‘Bibliotheek van Uwe Majesteit’ zou door aankopen moeten worden vergroot en ‘zeer nuttig voor het algemeen’

zijnde, openbaar toegankelijk moeten worden.¹⁸ Voorts werd opgemerkt dat openbare bibliotheken in de steden ‘waarvan de nuttigheid zo klaarblijkelijk is’ in het gehele land helaas ontbraken. Ook werd aandacht gevraagd voor uitbreiding van ‘het rijk der letteren’. Er moest meer belangstelling komen voor de Nederlandse taal en het zou goed zijn als er voor talentvolle jonge auteurs prijzen en stipendia kwamen. Een nationaal letterkundig tijdschrift zou eveneens een goede bijdrage kunnen leveren. Het rapport besloot met de constatering dat het met de kunsten in het koninkrijk slecht was gesteld. Impulsen van buitenaf, zoals van buitenlandse kunstenaars, werden noodzakelijk geacht om het land zijn ‘ouden roem’ weer te geven.

Lodewijk Napoleon volgde het advies van de Commissie-Meerman in grote lijnen.¹⁹ Het vormde de basis voor de *Instructie* van de Directeur-Generaal der Schoone Kunsten die kort daarna, op 22 januari 1807, werd uitgevaardigd. Even later, op 14 oktober 1807, werd ‘Kunsten’ samengevoegd met het Directoraat-Generaal voor Openbaar Onderwijs en Wetenschappen. Het nu ingestelde Directoraat Generaal der Wetenschappen en Kunsten kwam onder leiding van de man die deze combinatie al eerder in gedachten had gehad: Johan Meerman.²⁰

Theater

Na de machtswisseling van 1795 kreeg het verlicht-burgerlijk en patriots-politiek getint drama, dat in de jaren daarvoor in de verdrukking was geraakt, volop mogelijkheden.²¹ In Amsterdam werden na de machtsovername de deuren van de Stadsschouwburg aan het Leidseplein direct door het ‘Comité Révolutionnaire’ opengesteld, nadat zij in de jaren daarvoor ‘wegens tijdsomstandigheden’ vaak gesloten waren geweest. ‘De achtergehouden vaderlandse

stukken kwamen, zo snel de acteurs de rollen konden opnemen weer op de planken. (...) Terwijl in alle straten en op de pleinen revolutionaire liederen klonken, deelde de schouwburg in de algemene feestvreugde. Op vier maart 1795 kwam de vrijheidsboom op het toneel, te Rotterdam in *De wederkomst van den Hollandsen Patriot*, te Amsterdam in een ballet als naspel bij Lemierre’s *Willem Tell*.²²

Overeenkomstig hetgeen in de Staatsregeling van 1798 en de daaruit voortvloeiende Instructie van de Agent van Nationale Opvoeding was vermeld, werd in het concreet gevoerde kunst- en cultuurbeleid een accent op het theater gelegd. Van het toneel, en zeker van het politiek geëngageerde nationaal-stichtelijk drama, werd een vormende rol verwacht. De eerste Agent van Nationale Opvoeding, Theodorus van Kooten, wiens kwaliteiten overigens meer lagen ‘op het terrein van Bacchus en Venus, in het maken van welluidende Latijnse verzen en het onderhouden van sociale contacten met zijn grote Vriendenschaar’, gaf direct gevolg aan zijn instructies.²³ Binnen veertien dagen na zijn aanstelling bepaalde hij dat alle schouwburgen moesten worden ingeschakeld om ‘dienstig (te) kunnen zijn tot het oogmerk, waartoe publieke schouwtonelen in eene welingerichte Maatschappij worden ingesteld’.²⁴

De Stadsschouwburg van Amsterdam kreeg een voorbeeldfunctie. Er kwamen nieuwe Directeuren en er werd geld beschikbaar gesteld voor betere voorzieningen, acteurssalarissen en kleding. De Stadsschouwburg kwam ‘ten dienste der Natie’ en werd verheven tot Nederduitschen Schouwburg der Bataafsche Republiek.²⁵ Het seizoen liep van vijf augustus tot vijf mei; elke avond werd er een voorstelling gegeven. De Agent controleerde het repertoire, dat vooral bestond uit stichtelijk drama waarin politieke of morele boodschappen aan het publiek werden meegegeven. Lang zou dit

echter niet duren, want voor in 1801 de functie van Agent weer werd afgeschaft en voordat de Agent met het Amsterdamse stadsbestuur de ‘overname’ van de schouwburg financieel had afgewikkeld, werd het ‘Staatstheater’ weer Stadsschouwburg. Aan de nationale sturing van het toneel kwam al na drie jaren weer een einde.

Het voornemen om het toneel nadrukkelijk in te zetten bij de nationale opvoeding had weinig resultaat gebracht. De oorzaak daarvan lag vooral op het praktische vlak. De opvolger van Van Kooten, de Nuts-man, voormalig hoogleraar in de oosterse talen te Leiden en gevierd kansel- en feestredenaar Van der Palm, had het te druk met zijn hoofdtaak, het onderwijs. Voorts ontbrak het hem aan de nodige personele en financiële voorzieningen om zich actief met toneelbeleid bezig te kunnen houden. Feitelijk bleef het dus bij een weinig geslaagd begin: de Amsterdamse Stadsschouwburg als (tijdelijke) Nationale Schouwburg.

Ondanks deze zeer bescheiden bemoeienis, had de aandacht die door zowel de overheid als door democratisch-patriotse burgers op het toneel werd gericht aanzienlijke gevolgen voor de sociale en maatschappelijke positie van acteurs. Werden zij enkele decennia eerder nog vaak gezien als lichtzinnig volk, met hun nieuwe rol als brengers van verlicht-didactische boodschappen veranderde hun status, hetgeen ook in de salarissen tot uitdrukking kwam. De waardering voor acteurs groeide en ‘jubilea, afscheidsvoorstellingen, “benefieten” en uitvaarten werden druk bezochte toneelgebeurtenissen’.²⁶

Onder Lodewijk Napoleon werd, naar Frans voorbeeld, de band tussen het toneel en de centrale overheid weer aangehaald.²⁷ Op 22 augustus 1806, twee maanden na het aantreden van de koning, bracht Jean Baptiste Desprès, een uit Frankrijk met Lodewijk Napoleon

meegekomen ambtenaar-toneelschrijver, rapport uit over *Les Théâtres de Hollande*. Het grote belang van het theater voor de staat werd al in de eerste zin van het rapport onder woorden gebracht: ‘En considérant le théâtre sous un aspect politique, l’homme d’état le place dans l’ordre des moyens nécessaires pour diriger l’opinion et pour la juger, puisque c’est au théâtre qu’elle se manifeste avec le plus d’évidence.’²⁸ Lodewijk Napoleon, zelf een groot liefhebber van theater, sloeg het advies niet in de wind. De in 1804 geopende Haagse Schouwburg werd ‘Hoftheater’ (waar de koninklijke theatergroep Les Comédiens ordinaires du Roi optrad) en in januari 1807 werd de Amsterdamse Stadsschouwburg omgedoopt tot ‘Koninklijke Hollandse Schouwburg’. De acteurs ervan heetten voortaan Koninklijke Toneelspelers en zowel theater als acteurs werden door de koning ‘op vorstelijke wijze’ gesteund.²⁹ Jaarlijks stelde Lodewijk in deze financieel bijzonder moeilijke tijd een bedrag van honderdduizend gulden voor het toneel beschikbaar.³⁰ Controle op het reilen en zeilen in de schouwburgen werd uitgeoefend door een Koninklijke Commissaris; de minister van Binnenlandse Zaken ‘liet zich op last des Konings voortdurend inlichten over middelen het toneel van slechte stukken te zuiveren en de nationale smaak te verbeteren’.³¹

Na de inlijving bij Frankrijk werd van overheidswege geen steun meer aan het toneel verleend. De voormalige Koninklijke Schouwburg werd ‘geprivatiseerd’; het gebouw werd verhuurd aan Snoek en Majofski, acteurs en leiders van het huisgezelschap. Stukken van Nederlands-nationale strekking werden verboden en er kwam een verscherpte censuur. In de grote steden mochten niet meer dan twee theaters zijn, in de overige één, en toneelstukken mochten alleen worden opgevoerd met toestemming van het ministerie van Politiezaken. Het toneel richtte zich nu in

toenemende mate op ‘nieuwe-oude’ helden. Regelmatig werden toespelingen gemaakt op ‘Oranje-Boven’ en meermalen leidde dit tot arrestaties. Na de terugkeer van de Oranjes zou de Amsterdamse schouwburg opnieuw een plaats van nationale demonstraties worden - nu met Oranje als middelpunt.

Fraai wordt de relatie tussen het verlicht-stichtelijk drama en de machthebbers uit de Bataafs-Franse tijd geïllustreerd aan de hand van ontwikkelingen bij *Leerzaam Vermaak*, de theatersociëteit die in 1780 door democratisch-patriot en oprichter van het Haarlemse Nutsdepartement, Adriaan Loosjes, in het leven was geroepen. In 1795 had *Leerzaam Vermaak* de Franse bevrijders met een ‘eigen’ vrijkorps geestdriftig ontvangen. Samen met andere leden van de sociëteit, onder wie Johan Enschedé, telg uit het bekende Haarlemse drukkersgeslacht, was Loosjes na de machtsovername opgenomen in het nieuwe Bataafs-revolutionaire stadsbestuur van Haarlem. De bloei van *Leerzaam Vermaak* zette nu goed in; het theater werd vergroot. Maar al gauw kwam de kater. De dromen van ‘Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap van het Soevereine Volk’ werden verstoord. Eerst door de machtstoename van de aristocratisch-patriotten en daarna door een Franse koning die geen enkele democratische inbreng duldde. Het werd alleen maar erger. In 1811 werden vijfendertig stukken die *Leerzaam Vermaak* had willen opvoeren, verboden. En in 1813, bij de bevrijding van de Franse overheersers, toonden de leidende figuren van het gezelschap zich even actief en geestdriftig als zij achttien jaar eerder bij het binnenhalen van de Fransen waren geweest. ‘Toen er ook deze keer een Haarlems “vrijkorps” werd gevormd (...) behoorden verscheidene leden van het genootschap tot de bevelhebbers. Het korps werd zelfs voor een deel uitgerust met “wapens” (...) uit de requisietenvoorraad van Leerzaam Vermaak!’³²

Taal en letteren

Net als op het toneel had het verlichte denken vanaf de laatste decennia van de achttiende eeuw ook grote invloed op de ontwikkeling van de Nederlandse taal. De aandacht voor het vaderland stimuleerde de allang bestaande belangstelling voor het Nederlands als eenheidstaal. Tegenover het gebruik van het Frans door de elite gold de belangstelling voor het Nederlands in verlicht-patriotse kringen als bewijs van vaderlandslievendheid. Toen het eerste Bataafse bewind de centrale regie van het land in handen kreeg, bleven daden niet uit. De ‘eenheid van de taal paste (...) uitmuntend bij de ideologie van een volk dat één natie wilde zijn, politiek bekrachtigd tot één staat’.³³ In 1797 werd Matthijs Siegenbeek (1774-1854) aan de universiteit van Leiden benoemd tot hoogleraar in de Vaderlandsche taal en welsprekendheid. Kort daarna werden ook in Amsterdam, Utrecht en Groningen hoogleraren met vergelijkbare leeropdrachten benoemd.

Zoals gezegd waren omtrent de Nederlandse taal in de *Instructie* van de Agent van Nationale Opvoeding al duidelijke opvattingen neergelegd. Op grond hiervan had de Agent in 1798 Siegenbeek opdracht gegeven om de spelling van het Nederlands van buitenlandse invloeden te zuiveren. In december 1804 werden zijn spellingsvoorstellen door het Staatsbewind geaccepteerd. De eerste officiële spelling van het Nederlands was hiermee een feit; alle openbare scholen en ambtenaren moesten in het vervolg de ‘spelling van Siegenbeek’ hanteren. Vervolgens werd in augustus 1805 de op deze spelling gebaseerde grammatica, de *Beginselen der Nederduitse spraakkunst* van Pieter Weiland, officieel ingevoerd.

In de Bataafs-Franse tijd kwam het ook tot de eerste bemoeienis van de centrale overheid met het auteursrecht. De *Publikatie van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek van 3 Juli 1803* kan als eerste Nederlandse Auteurswet

worden beschouwd. Anders dan voor 1795, toen uitgevers als bezitters van ‘de eigendom’ golden, werden in de nieuwe wet auteurs (‘de opstellers’) als eerste rechthebbenden erkend.³⁴ Het verlichte gedachtengoed beïnvloedde op verschillende manieren ook de Nederlandse letteren. In veel literaire genootschappen was het gedurende de laatste decennia van de achttiende eeuw een bron van inspiratie bij uitstek. Thema’s als ‘de natie’ en ‘het vaderland’ stonden in de belangstelling. De politieke strijd zorgde ook in de literatuur voor tegenover elkaar staande kampen. De patriot Jacobus Bellamy (1757-1786) dichtte: ‘Geen prins, hoe groot, hoe goed hij zij,/ Mag, in een vrije maatschappij,/ Naar willekeur regeeren!’ en de orangist Bilderdijk (1756-1831): ‘Met hart, met mond, met pen en rechterhand,/ Getrouw aan God, Oranje en ’t Vaderland!’³⁵ Na de mislukte patriotse staatsgreep in 1787 ontvluchtten verlichte auteurs als Betje Wolf en Aagje Deken het land en in 1795 moest Bilderdijk het land ruimen.

Het grote belang van de Nederlandse taal en letteren werd ook volledig onderschreven door Lodewijk Napoleon. Direct na zijn komst gaf hij de teruggekeerde Bilderdijk (die zich wel in het autoritaire koningschap van Lodewijk Napoleon kon vinden) opdracht hem te informeren over ‘de staat van de literatuur in het land’.³⁶ Ook vroeg Lodewijk aan Bilderdijk hem Nederlands te leren en een Nederlandse spraakkunst in het Frans te schrijven. Op 20 december 1807 besloot de koning dat alle ‘correspondentie, rapporten en berichten van officiële aard’ in het Nederlands geschreven moesten worden.³⁷ Het gewicht van de Nederlandse taal werd voorts geaccentueerd door het feit dat in het in 1808 opgerichte Koninklijk Instituut (zie paragraaf ‘Nationale instellingen’) de ‘Hollandse taal en letterkunde’ een van de vier Klassen (de Tweede) kreeg toebedeeld.

De koning stimuleerde persoonlijk de werkzaamheden van de Tweede Klasse, onder meer door deze op 12 april 1809 te verzoeken ‘een lijst van verwerpelijke basterdwoorden en een lijst van de “onduitsche” woorden, die behouden moeten blijven samen te stellen’.³⁸ Ook bij de uitgave van de in de *Instructies* van de Directeuren-Generaal genoemde publikaties, die zouden moeten verschijnen in het Frans en het Nederlands, gaf de koning duidelijk blijk van zijn voorkeur voor het gebruik van de Nederlandse taal. De twee *Jaarboeken der Wetenschappen en Kunsten in het Koninkrijk Holland* (over 1806 en 1807, verschenen in 1809 en 1810), die het uiteindelijke resultaat van de in de *Instructies* genoemde voornemens waren, verschenen op aandrang van Lodewijk Napoleon alleen in het Nederlands. Tegenover Meerman verwoordde het staatshoofd zijn mening over het gebruik van het Nederlands als volgt: ‘Ma crainte est toujours que l’on néglige le Hollandois, qu’on ne maintienne pas la langue hollandoise intacte et qu’elle ne conserve pas son rang. Il faut tout faire pour que cela ne soit pas.’³⁹

Ter promotie van de Nederlandse literatuur in het buitenland liet de koning in 1807 het tijdschrift *Le Vrai Hollandais* uitgeven. Een lang leven was het niet beschoren, want keizer Napoleon liet de publikatie ervan nog in hetzelfde jaar stopzetten omdat hij zich stoorde aan de politieke inhoud van sommige artikelen. Dat in het blad naar keizerlijke maatstaven vrijmoedig over politiek werd gesproken, betekende overigens niet dat er in Nederland onder Lodewijk Napoleon sprake was van een tolerant literair klimaat. Tijdens de inlijving bij Frankrijk werd de censuur - net als bij het toneel - nog veel strenger, omdat toen in de literatuur steeds kritischer geluiden klonken. De tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden en met name de glorierijke Gouden Eeuw werd nu nog meer een bron van literaire

inspiratie.⁴⁰ De verlichte, maar Oranjegezinde Jan Frederik Helmers (1767-1813) publiceerde in 1812 zijn gedicht *De Hollandse Natie*. De inhoud ervan was voldoende om keizer Napoleon te laten bevelen Helmers gevangen te nemen en hem naar Parijs te voeren. Zover kwam het niet, want de auteur overleed vlak voor zijn arrestatie.

‘Schoone Kunsten’⁴¹

Aanvankelijk bracht de Bataafse Revolutie de beeldende kunsten vooral narigheid. De Franse ‘bevrijders’ legden beslag op de belangrijkste werken uit de stadhoudelijke collecties. Samen met vele andere voorwerpen uit de stadhoudelijke Kabinetten werden ze naar Parijs vervoerd, waar ze in het zojuist in het Louvre geopende Muséum Central des Arts werden ondergebracht. Het bleef niet bij deze aderlating. Tussen 1795 en 1798 werden bij openbare verkopen grote delen van de stadhoudelijke bezittingen, waaronder meer dan 240 schilderijen, verkocht.⁴²

Over de beeldende kunsten was de *Instructie* van de Agent van Nationale Opvoeding veel minder uitgesproken dan over het toneel. In artikel 28 was neergelegd dat hij in het oog moest houden ‘dat de beoefening der schoone kunsten, eenen zeer heilzaam invloed kan hebben op het Nationaal Character’. Om deze reden moest hij zich op de hoogte stellen van ‘den tegenwoordigen staat, der wel eer in ons Vaderland bloeiende Schilderkunst, de Beeldhouwkunst en Burgerlijke Bouwkunst’. Vervolgens zou hij het Uitvoerend Bewind voorstellen moeten doen ‘om de schoone Kunsten in ons Vaderland te doen bloeien’. Er kwam weinig van terecht. De eerste agent Van Kooten ontbrak het aan daadkracht en de tweede, de onderwijzerszoon Van der Palm, richtte zich vrijwel uitsluitend op de hervorming van het onderwijs. De ‘schoone kunsten’ hadden geen prioriteit.

De zeer beperkte aandacht van de Agent van Nationale Opvoeding voor de beeldende kunsten blijkt uit het feit dat niet hij, maar ‘den kunstlievenden Agent van Finantiën, den burger I.J.A. Gogel’ het initiatief nam tot de vorming van een nationale beeldende-kunstcollectie.⁴³ Als beheerder van de door Willem V achtergelaten goederen stelde Gogel in 1798 voor om de schilderijen die zich na de transporten naar Parijs en de verkopen nog in ‘den nationaal verklaarden inboedel van Prins Willem V bevonden’ als nationale collectie in een museum onder te brengen⁴⁴. In een dergelijk museum kon de eenheid van de Bataafse Republiek worden benadrukt. Tegelijk kon de collectie een wezenlijke bijdrage leveren aan de opvoeding, de vorming en de beschaving van de nieuwe staatsburgers en kon zij eigentijdse beeldende kunstenaars goede en inspirerende voorbeelden bieden.

Het voorstel van Gogel resulteerde in de oprichting van de *Nationale Konst-Galerij* die in 1800 in het Huis ten Bosch werd geopend. Het was het eerste in ons land van rijkswege gestichte museum. Aanvankelijk werden, ondanks de grote financiële problemen waarin het land verkeerde, naar verhouding aanzienlijke bedragen uitgetrokken voor de uitbreiding van de collectie.⁴⁵ Tussen 1801 en 1804 groeide deze van 200 naar 315 werken.⁴⁶ Na 1804, toen het streven naar het bevorderen van de nationale eenheid door middel van een ‘educatieve’ collectie schilderijen wegzakte, was er echter geen sprake meer van groei. In 1805 besloot raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck, wiens korte bewind de opmaat betekende voor de komst van Lodewijk Napoleon, dat hij in het Huis ten Bosch wilde wonen. De *Nationale Konst-Gallerij* verhuisde daarom naar ‘het lokaal’ aan het Haagse Buitenhof, waar eerder het ‘Kabinet van Schilderijen van den Vorst van Nassau’ was gevestigd.⁴⁷

De inrichting van de *Nationale Konst-Gallerij* in het Huis ten Bosch bevestigde het accent dat de bestuurders op de bevordering van de nationale eenheid legden. Schilderijen waarin de grootheid van het nationale verleden werd benadrukt kregen een centrale plaats in de presentatie.⁴⁸ De Gouden Eeuw, de eeuw van natuurlijkheid, eenvoud en originaliteit, en als zodanig contrasterend met de ‘overdadige, gekunstelde en slappe’ achttiende eeuw, gold als het voorbeeld bij uitstek. Het was ‘duidelijk het eigentijdse, typisch Nederlandse Verlichtingsideaal dat hier met terugwerkende kracht als deugd aan de Hollandse schilders werd toegeschreven’.⁴⁹

Het nieuwe ‘vaderlands bewustzijn’ speelde ook een rol bij de kunstopdracht die de Bataafse Republiek wilde verstrekken naar aanleiding van het feit dat het Bataafs-Franse leger op 6 oktober 1799 in de duinen bij Castricum de opmars van Engelse en Russische troepen had gestuit. De Tweede Kamer vond dat de kunstopdracht niet alleen ter nagedachtenis van de overwinning moest zijn, maar ook de ‘Geest der Natie’ moest opwekken en verlevendigen. De opdracht werd door Agent Van der Palm verstrekt aan (vader en zoon) Anthonie en Bart Ziesenis. De eerste was stadsbeeldhouwer van Amsterdam, de tweede assistent van de Amsterdamse stadsarchitect Abraham van der Hart. Onduidelijkheid over de plek waar het monument zou moeten worden geplaatst, de politieke machtswisseling van 1801, financiële beperkingen en bureaucratisch getreuzel verhinderden uiteindelijk dat het monument er kwam.⁵⁰ Het bleef bij een - illustratief - voornemen.

Franse voorbeelden

De al genoemde aanbevelingen van de Commissie-Meerman (1806) waren, ook wat de beeldende kunsten betrof, onmiskenbaar geïnspireerd op Franse voorbeelden.⁵¹ Voor het

nieuwe koninkrijk van Lodewijk Napoleon achtte de commissie de opleiding en aanmoediging van kunstenaars en de presentatie van de schilderijen het belangrijkste.

In januari 1807 leidden de voorstellen tot een vrij gedetailleerde omschrijving van werkzaamheden in de *Instructie* van de Directeur-Generaal der Schoone Kunsten. De Directeur-Generaal werd belast met het oppertoezicht van het Koninklijk Museum (dat overigens pas in april 1808 zou worden opgericht), werd voorzitter van de Academie der Schoone Kunsten (tot de oprichting waarvan het in de Franse Tijd niet zou komen), en hij moest prijzen laten verstrekken aan beeldende kunstenaars, kwekelingen doen afreizen en werk van eigentijdse beeldende kunstenaars laten presenteren. Voorts moest hij in het *Journal der Schoone Kunsten* de aandacht op de beeldende kunsten doen vestigen. Volgens artikel 14 moest er hierbij vooral naar worden gestreefd dat ‘alle de Schilderstukken der oude Hollandsche school’ in het land bekend werden.

Artikel 19 van de *Instructie* van de Directeur-Generaal der Schoone Kunsten, waarin werd opgedragen om elke twee jaar een tentoonstelling van ‘Werken van Nationale Kunstenaars’ te organiseren, leidde tot de eerste door de overheid georganiseerde openbare tentoonstelling van ‘levende meesters’. De expositie, die de vanaf 1753 in Parijs onder auspiciën van de Académie Royale georganiseerde *Salon de Mai* als voorbeeld had, vond plaats in het Koninklijk Museum, in het tot Koninklijk Paleis bestemde raadhuis van Amsterdam. De tentoonstelling werd tegelijk met het museum geopend op 15 september 1808 en duurde tot 25 oktober daaropvolgend. Het was de eerste in een lange reeks Amsterdamse Tentoonstellingen van Levende Meesters. De expositie omvatte 116 schilderwerken van veertig kunstenaars, ‘een dergelijk beeld van

contemporaine kunst was den tijdgenoot nog nimmer te zien gegeven'.⁵² De volgende tentoonstelling vond plaats in 1810, kort na de troonsafstand van Lodewijk Napoleon. Toen toonden drieënzeventig kunstenaars 203 werken.⁵³ De publieke belangstelling voor de tentoonstellingen was 'opmerkelijk groot' en Meerman merkte op dat ook 'eene geringere klasse van Ingezetenen' de expositie van 1808 had bezocht.⁵⁴

Aan de tentoonstelling van 1808 was de selectie gekoppeld van werken die meedongen naar verschillende prijzen die waren ingesteld 'ten einde de Staat der Kunsten in het Rijk te kennen'.⁵⁵ De belangrijkste prijs (van | 3000,-) was bestemd voor 'het beste stuk van Vaderlandse Geschiedenis'. Er werden zes prijzen uitgereikt, waarvan vier werden aangekocht voor het Koninklijk Museum. Naast deze bekroonde werken werden op instigatie van Lodewijk Napoleon voor het museum nog vijf werken op de tentoonstelling gekocht. Het betroffen voornamelijk 'traditioneel Nederlandse genres', waarvoor de koning een voorkeur leek te hebben.⁵⁶

Eveneens naar Frans voorbeeld en overeenkomstig het gestelde in artikel 12 van de *Instructie*, werd in 1808 een Hollandse variant op de *Prix de Rome* in het leven geroepen.⁵⁷ Daartoe uitgekozen jonge kunstenaars, die kwekelingen, *élèves-pensionnaires* of *pensionnaires* werden genoemd, werden in de gelegenheid gesteld om eerst twee jaar in Parijs en daarna twee jaar in Rome te studeren. In Parijs was de schilder van de Franse Revolutie bij uitstek en latere hofschilder van keizer Napoleon, Jacques Louis David, de belangrijkste leermeester. In Rome hield de directeur van de *Académie de France à Rome* toezicht op de kwekelingen. Naast schilders, graveurs en beeldende kunstenaars kwamen ook architecten voor uitzending in aanmerking. In totaal werden dertien kwekelingen

uitgezonden. Gedurende de Bataafs-Franse tijd waren zij de enige door toedoen van de overheid opgeleide kunstenaars, want de door de Commissie-Meerman in 1806 voorgestelde kunstacademie kwam voorlopig niet tot stand.

Bouwkunst en muziek

Bevordering van de architectuur beperkte zich in de Bataafs-Franse tijd tot activiteiten onder Lodewijk Napoleon. Toen werden drie architecten als kwekeling aangesteld, werd de bouwkunst een van de vijf afdelingen van de Vierde Klasse van het Koninklijk Instituut en zorgde de koning met verschillende (ver) bouwopdrachten voor de nodige werkzaamheden. Vrijwel alle verblijven die hij in de vier jaren van zijn bewind bewoonde, zijn naar zijn wensen verbouwd en ingericht.⁵⁸ De Franse architect J.Th. Thibault, ook lid van de Commissie-Meerman, was als 'Controleur de nos Bâtiments' voor de diverse verbouwingen verantwoordelijk.

Op het terrein van het behoud van objecten van oude bouwkunst, de monumentenzorg, betekende de Franse tijd een stap terug in vergelijking met de voorgaande twee eeuwen toen stedelijke overheden meestal goed in staat waren hun eigen monumenten te conserveren. Als gevolg van economische teruggang werd het onderhoud van monumenten tijdens de laatste decennia van de achttiende eeuw steeds moeilijker. Nog problematischer werd het na 1795, toen de macht van de stadsbesturen ten faveure van de centrale overheid sterk werd beknot. Bij het onderhoud van kerkgebouwen werden de problemen het grootst omdat de kosten van onderhoud, die voor 1795 door de gemeentebesturen waren betaald, nu volledig voor rekening van de lidmaten van de kerk kwamen. Dit, gevoegd bij de zeer slechte algemene financiële situatie, had tot gevolg dat veel monumentale gebouwen in een erbarmelijke staat van onderhoud kwamen te

verkeren. Deze verwaarlozing werd in 1810 in het hele keizerrijk als probleem gesignaleerd. In augustus van dat jaar kregen de prefecten van de Departementen, waarin ook Nederland was verdeeld, opdracht om opgave te doen van de oude gebouwen in hun gebied en daarbij melding te maken van de staat van onderhoud waarin deze verkeerden. De inventarisatie leidde niet tot enig resultaat, maar toch 'was het een kennismaking met de idee van overheidszorg voor monumenten, die hier en daar in de herinnering bleef hangen'.⁵⁹

Het Koninklijk Instituut rekende ook de muziek tot de schone kunsten. Tijdens de Bataafse Republiek was daaraan door de overheid nauwelijks aandacht besteed. Het enige de muziek betreffende besluit betrof in 1804 het decreet waarin de rechten op 'gegraveerde muziek' werden beschermd.⁶⁰ In de *Instructie* van de Agent voor Nationale Opvoeding werd muziek in het geheel niet genoemd. Afgezien van de instelling van een aparte afdeling voor de toonkunst binnen de Vierde Klasse van het Instituut, was de belangstelling van het Koninkrijk Holland voor de muziek eveneens gering, zeker in vergelijking met de ruime aandacht die werd besteed aan theater en beeldende kunst. De betrokkenheid van Lodewijk Napoleon bij de muziek beperkte zich tot een persoonlijke: in 1806 had hij een ensemble geïnstalleerd onder de naam *Musique de Chambre du Roi* dat tafelmuziek en intieme familieconcerten verzorgde. Grotere concerten werden gegeven door het officiële hoforkest, de *Chapelle du Roi*. Beide orkesten werden bij het vertrek van de koning in 1810 opgeheven.

Het enige 'nationale muziekbeleid' werd gedurende de Bataafs-Franse tijd in feite gevoerd door de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Al vanaf 1789 werden bundels volksliedjes uitgegeven; deel vijf verscheen in 1806. Deze uitgaven waren nadrukkelijk bedoeld

Staatsvorming en cultuurbeleid in de Bataafs-Franse tijd

om het volk te beschaven en het nationale besef te ontwikkelen. In de inleiding van een bundel uit 1793 werd het doel van de Nuts-uitgaven duidelijk onder woorden gebracht: opdat 'de deugd en de algemene verlichting onder de natie veel veld zouden winnen'.⁶¹

Nationale instellingen

Het werken aan een eenheidsstaat had tot gevolg dat er werd nagedacht over instellingen die een centrale rol in de verdere ontwikkeling van het nationale culturele leven zouden kunnen spelen. In de praktijk leidde dit tot enkele, nog steeds zeer belangrijke voorzieningen. Niet alle plannen werden tot uitvoering gebracht. Toch waren ook deze voornemens en de daaraan ten grondslag liggende ideeën belangrijk, omdat zij later vervolg kregen in het Koninkrijk der Nederlanden.

De Koninklijke Bibliotheek

In 1798 besloot de regering de bibliotheek van Willem V tot 'Nationale Bibliotheek' te maken. Uitgevers en drukkers werden bij wet verplicht van elk door hen uitgegeven of gedrukt boek 'een net gebonden exemplaar' aan deze nieuwe nationale instelling af te staan.⁶² De Fransman C.S. Flament werd in 1799 als de eerste bibliothecaris aangesteld.⁶³ De in 1800 gereedgekomen catalogus vermelde 5482 titels, aanzienlijk minder dan de achtduizend die in 1785 in de stadhouderlijke bibliotheek waren geteld.⁶⁴ Tot de komst van Lodewijk Napoleon bleef de Nationale Bibliotheek enkel bestemd voor ambtelijk gebruik en was zij niet openbaar toegankelijk. Lodewijk Napoleon bracht, als op zo vele andere terreinen, de verdere ontwikkeling in een stroomversnelling. Flament, die ook een van de vier leden van de Commissie-Meerman was, werd bij kabinetsorder van 1 juli 1806 (een week na de intocht van Lodewijk Napoleon in Den Haag)

tot bibliothecaris-generaal benoemd. Tijdens de laatste maanden van 1806 viel het besluit dat de Nationale Bibliotheek als *Koninklijke Bibliotheek* in het Mauritshuis zou worden gevestigd. Er werden omvangrijke collecties aangekocht: in 1807 de collectie-Romswinkel (± 23.000 delen en ± 9.500 kaarten) en in 1808 de collectie-Visser (240 handschriften en 900 incunabelen). Naar Frans voorbeeld werden ook penningen- en prentencollecties aangelegd. In 1807 verwierf men het prenten-kabinet-Van Leijden-Gael en in 1808 de penningencollectie van Pieter van Damme. Aan het einde van Lodewijk Napoleons regering was het bezit van de bibliotheek uitgegroeid tot meer dan 45.000 delen. Hoewel uit het reglement van 15 januari 1808 al duidelijk bleek dat men een ‘werkelijk nationale’, openbaar toegankelijke bibliotheek voor ogen had, zou het echter nog tot 1811 duren voordat de instelling dagelijks voor publiek werd geopend. De bibliotheek was inmiddels door de keizer onder hoede van de stad Den Haag geplaatst, zij het niet zonder aderlatingen, want in 1812 was, ter aanvulling van de *Bibliothèque Imperiale*, bijna de helft van de prentenverzameling naar Parijs overgebracht.

Het Koninklijk Museum
Bij decreet van 21 april 1808 besloot Lodewijk Napoleon tot oprichting van een groot Koninklijk Museum ‘ten meesten algemeenen nutte’.⁶⁵ Het zou worden ondergebracht in een gedeelte van het inmiddels tot Koninklijk Paleis getransformeerde stadhuis van het tot hoofdstad uitgeroepen Amsterdam. De collectie zou ‘eene verzameling van schilderijen, teekeningen, verschillende werken van beeldhouwkunst en ciselure, gesneden stenen, oudheden, kunstzaken en zeldzaamheden van allerlei soort’ omvatten. De basiscollectie kwam uit het bezit van de sinds 1804 in versukkeling geraakte *Nationale Konst-Gallerij*,

waarvan meer dan de helft voor het nieuw in te richten museum werd bestemd. Hieraan werden in kort tijdsbestek omvangrijke verzamelingen toegevoegd. In juni 1808 (twee maanden na het besluit tot oprichting) werd het belangrijke kabinet-Van der Pot van Groeneveld, bestaande uit drieënzestig schilderijen, aangekocht. Het stadsbestuur van Amsterdam toonde zich ingenomen met de komst van het museum door in augustus zeven grote schilderijen, waaronder *de Nachtwacht* en *de Staaltmeesters* van Rembrandt, in bruikleen af te staan. Nadat in augustus 1808 de kunstenaar-ambtenaar Cornelis Apostool tot directeur van het museum was benoemd, werd het museum op 15 september voor het publiek geopend. Vanaf het begin was de belangstelling groot.⁶⁶ In 1809 werd de uit 137 schilderijen bestaande collectie-Van Heteren Gevers gekocht en werd de penningcollectie van de Koninklijke Bibliotheek als ‘s Lands Penningkabinet aan het museum toegevoegd.⁶⁷

Het Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten
Ook de aanbeveling in het rapport van de Commissie-Meerman met betrekking tot een ‘leidinggevende autoriteit’ voor de vele genootschappen en maatschappijen werd opgevolgd. Bij decreet van 4 mei 1808 werd het *Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten* opgericht.⁶⁸ Overeenkomstig het advies was het Instituut een kopie van het in 1795 in Frankrijk in het leven geroepen *Institut National* (het latere *Institut de France*) dat de vijf nationale academies uit de tijd van het Anciën Régime verving en dat in 1803 door Napoleon was heringericht.⁶⁹ Net als het Franse voorbeeld kende het Koninklijk Instituut vier Klassen; de Eerste hield zich bezig met exacte wetenschappen, de Tweede met taal en letterkunde, de Derde met geschiedenis en oudheden en de Vierde met ‘schoone kunsten’

waaronder, zoals gezegd, ook muziek werd gerekend. Het ‘Instituut voor het geheele koninkrijk’ werd eveneens in Amsterdam gevestigd (eerst in twee vertrekken van het stadhuis en vanaf 1812 in het Trippenhuys) en kreeg als taak ‘het volmaken der wetenschappen en kunsten, om derzelver vorderingen in het Rijk bij buitenlanders bekend te doen worden, en uitvindingen of vorderingen, elders gemaakt, hier te lande in te voeren’.⁷⁰ In de praktijk functioneerde het Instituut, waarvan het gezag vanaf het begin groot was en het lidmaatschap veel prestige opleverde, als belangrijkste adviseur van de regering op het terrein van kunst en cultuurbeleid.⁷¹

Het Algemeen Rijksarchief
De tijd van het Ancien Régime had zich inzake overheidsarchieven gekenmerkt door geheimhouding. De leidende gedachte werd verwoord door de Duitse archieftheoreticus Ph.E. Spiesz (1734-1794), die leerde ‘dat archivalia achter slot en grendel horen en dat de archivaris zonder hoge machtiging aan ambtenaar noch aan burger inzage behoorde te geven’.⁷² In de loop van de tweede helft van de achttiende eeuw groeide onder de zich emanciperende burgers verzet tegen deze opvatting. De toegankelijkheid van archieven moest een wettelijk recht van iedere burger worden. In de Bataafse Republiek stelde de afgevaardigde mr. H. van Royen op 22 december 1800 in de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen Volks de openbaarheid van archieven voor het eerst aan de orde.⁷³ Hij wilde de archieven van de verschillende overheden uit de tijd van de Republiek bijeen brengen ‘ten nutte van het Bataafsche volk in het algemeen, bijzonderlijk van de beminnaars onzer Vaderlandsche Geschiedenis’.⁷⁴ In vervolg hierop besloot het Staatsbewind op 17 juni 1802 om de wegens

Staatsvorming en cultuurbeleid in de Bataafs-Franse tijd

patriotse sympathieën in 1887 ontslagen stadsadvocaat van Gouda, mr. Henrik van Wijn (1740-1831) tot Archivaris der Bataafsche Republiek te benoemen. Hoewel er in de opdracht aan Van Wijn nog geen sprake was van centralisatie van de archieven en nog geen aandacht werd besteed aan de openbaarheid ervan, kan worden gesteld dat ‘met de opdracht aan Van Wijn het Algemeen Rijksarchief in het leven is geroepen’.⁷⁵

Geen academie en geen paleis
Er bestonden ook plannen tot oprichting van een *Koninklijke Academie der Schoone Kunsten* en een *Paleis voor Kunsten en Wetenschappen*, maar deze kwamen niet van de grond. De voorbereiding van de academie bleef steken in saillante verschillen van mening tussen Directeur-Generaal Meerman en de Vierde Klasse van het Koninklijk Instituut. In plaats van Meerman, die volgens zijn instructie voorzitter van de op te richten academie moest zijn, wilde de Vierde Klasse - in meerderheid bestaande uit beeldende kunstenaars - met het bestuur van de academie worden belast.⁷⁶ Het plan voor een Paleis voor Kunsten en Wetenschappen was ontstaan toen Lodewijk Napoleon tegen 1808 had besloten de landsregering naar Amsterdam te verplaatsen. Amsterdam moest - Parijs indachtig - hoofdstad, residentie, regeringscentrum én centrum van kunsten en wetenschappen worden. In het Paleis zouden in elk geval worden ondergebracht: het *Koninklijk Instituut*, het *Koninklijk Museum*, de *Koninklijke Bibliotheek* en de *Koninklijke Academie der Schoone Kunsten*. Zover kwam het niet. De tijd was te kort en met het vertrek van Lodewijk Napoleon in 1810 verdween het plan van de agenda.

Particulier initiatief
Tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden werd het culturele leven vrijwel

uitsluitend door particulieren gedragen. In de laatste decennia voor 1795 trokken vooral de initiatieven vanuit de verlichte burgerij de aandacht. Als burgerinitiatief bij uitstek geldt de in 1784 te Edam door de doopsgezinde predikant Jan Nieuwenhuyzen gestichte Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Dit hervormingsgezinde genootschap richtte zich niet alleen op de ontwikkeling van de eigen leden, maar wierp zich op als volksverlichter bij uitstek vanuit verlichte idealen omtrent vorming en ontwikkeling van individu en staatsburger. Het ‘volk’ (waarmee vooral de arme en verpauperde sociaal-economisch lagere standen werden bedoeld) moest worden opgevoed tot nuttige en deugdzame leden van de als nationale eenheid beschouwde samenleving.⁷⁷

Voor 1795 stuitten Nuts-initiatieven regelmatig op tegenwerking van de toenmalige overheden. Dit veranderde na de Bataafse Revolutie. Het Nut werd nu niet meer tegengewerkt omdat de nieuwe openbare machthebbers zich in grote lijnen op hetzelfde gedachtengoed baseerden en beiden dezelfde soort doelen nastreefden. Het verbaast niet dat onder de nieuwe patriotse machthebbers zich diverse leden van het Nut bevonden. Het gunstige tij voor het Nut bleek ook uit de sterke groei die het tussen 1795 en 1810 doormaakte. Het aantal Nuts-departementen steeg toen van 27 naar 106, het aantal leden van 2437 naar 8500 en in 1810 waren in het land dertig Nutsbibliotheken tot stand gekomen.⁷⁸ De in 1806 aangenomen Wet voor het Lager Schoolwezen volgde in veel opzichten de visie die in 1796 door het Nut aan de nieuwe bestuurders was gepresenteerd. In enkele gevallen was het Nut letterlijk vooraanstaand, want toen Lodewijk Napoleon in 1806 in Amsterdam aankwam, maakte hij het eerst kennis met drie hoofdbestuurders daarvan. ‘Tot ergernis van de autoriteiten dacht Lodewijk dat

zij de belangrijkste functionarissen van de stad waren.’⁷⁹

Het feit dat veel initiatiefnemende burgers evenals de nieuwe openbare machthebbers hun inspiratie in het gedachtengoed van de Verlichting vonden, betekende niet dat particuliere instellingen zich nu zonder reserve bij het nieuwe bestuur aansloten. Al in 1798, bij de instelling van de Agent van Nationale Opvoeding, heerste bij velen toch de vrees dat door deze figuur ‘de natie langzamerhand zou verfransen en de invloed van de Christelijke godsdienst ondermijnd zou kunnen worden’.⁸⁰ Het Nut beperkte zijn mogelijke invloed tot een lobby voor onderwijshervormingen. Tot een poging tot beïnvloeding van de overheid op het terrein van kunst en cultuur kwam het niet.

Op andere terreinen waar het particulier initiatief van oudsher de ontwikkelingen bepaalde, zoals bijvoorbeeld binnen het beeldende-kunstonderwijs, werd eveneens nauwelijks aansluiting bij het nieuwe openbaar bestuur gezocht.⁸¹ Zo was van een innige samenwerking op het terrein van kunst en cultuur tussen het particulier initiatief en de Bataafse machthebbers geen sprake. Particuliere instellingen vreesden te veel inperking van hun zelfstandigheid. Hoewel gewoonlijk geen directe tegenstanders van de nieuwe politieke machthebbers, zat men niet te wachten op machtige pottekijkers.⁸²

Was de neiging tot samenwerking met de nieuwe overheid tijdens de Bataafse Republiek al niet groot en van harte, na 1806 werd de aandrang hiertoe in particuliere gelederen nog kleiner. In democratisch-patriotse gelederen bestonden aanzienlijke bezwaren tegen het autocratisch optreden van Lodewijk Napoleon en ook bij de geleerde genootschappen bestonden grote reserves. Die laatste kwamen aan het licht toen de koning probeerde de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen om te vormen tot het ‘centrale instituut’ dat het

Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten zou worden. Na veel overleg ging de Maatschappij uiteindelijk niet op de wens van de koning in, omdat men ‘tot elke prijs onafhankelijk’ wilde blijven.⁸³ Door de nadruk die de koning legde op sterk utilitaire doelen, voelde men zich te veel in de eigen vrijheden beperkt.⁸⁴ Ook speelde het sterk doorgevoerde centralisme met Amsterdam als middelpunt, een belangrijke rol in de twijfels.⁸⁵

Van een synthese tussen particulier initiatief en overheid, waarover in democratisch-patriotse kring voor de Bataafse Revolutie wel was gedroomd, kwam in de Bataafs-Franse tijd weinig of niets terecht. Toch hield de overheid in verschillende gevallen rekening met particuliere initiatieven. Soms leek het zelfs wel alsof er van een soort stilzwijgende taakafbakening sprake was. De opmerking van de Commissie-Meerman over het ontbreken van openbare bibliotheken in de steden leidde immers niet tot concreet beleid. De opmerking van de commissie was overigens opvallend, want in Nederland waren in 1806 door toedoen van het Nut al in vele plaatsen volksbibliotheken opgericht en die konden in hun functioneren toch zonder veel moeite als openbare bibliotheken worden beschouwd. Ook op het terrein van de muziek liet de overheid het ‘beleid’ graag over aan particulieren. Want hoewel liedteksten in het verleden hadden bewezen een aanzienlijke propagandistische waarde te kunnen hebben, bemoeide de overheid zich er niet mee.⁸⁶ Blijkbaar vonden de politieke machthebbers de initiatieven van het Nut op dit terrein wel voldoende.

Fundamenten van een moderne staat
Het grote belang van het in de Bataafs-Franse tijd ontwikkelde kunst- en cultuurbeleid ligt in het feit dat er een basis werd gelegd waarop na 1813, in het Koninkrijk der Nederlanden, werd

Roel Pots
was in 1995 docent overheidsbeleid aan de Hogeschool Rotterdam en senior-beleidsmedewerker culturele zaken bij de provincie Zuid-Holland

voortgebouwd. De centrale staat werd na 1813 verder ontwikkeld en de notie dat een door beleid te stimuleren nationaal cultureel besef daarbij een belangrijke rol zou kunnen spelen, was ook voor de eerste regisseur van nationale eenheid na 1813, Willem I, een vast gegeven. Eveneens bleven na 1813 kunst en cultuur, op grond van dezelfde verlichte opinies als in de Bataafs-Franse tijd, in de ogen van politieke machthebbers van groot belang voor de beschaving en de ontwikkeling van individu en samenleving. Maar er is meer. Minstens zo belangwekkend is het dat de Bataafs-Franse tijd een pril licht werpt op voor (cultuur)beleid zo belangrijke thema’s als de ook later weer beproefde ‘maakbaarheid van menselijk geluk en samenleving’, de verhouding tussen overheid en particulier initiatief en de autonomie van de kunsten. Tenslotte brengt een beschouwing over de Bataafs-Franse tijd ons terug naar de wortels van de moderne staat waarin wij leven. En dat kan, in een tijd waarin ‘nationale identiteit’ sterk in de belangstelling staat en een drang tot decentralisatie de discussie over de vormgeving van het openbaar bestuur bepaalt, zeer leerzaam zijn.

* Dit artikel is een bewerking van het hoofdstuk over de Bataafs-Franse tijd dat ik schreef voor een proefschrift over de relatie tussen de Nederlandse overheid en het culturele leven vanaf de Republiek der Verenigde Nederlanden tot heden. Ik dank prof.dr. B. Kempers en prof.dr. N.C.F. van Sas voor hun commentaar op genoemd hoofdstuk.

Noten

- Brummel, 1959, p. 10.
- Het begrip Verlichting wordt hier opgevat als het ‘intellectueel regime’ (Heilbron 1991, 23) dat in de loop van de achttiende eeuw uitgroeide tot een inspiratiebron voor de vorming van de moderne westerse democratieën. De uit het verlichtingsdenken voortgekomen maatschappijtheorieën worden hier opgevat als inspiratiebronnen van processen van staatsvorming die sinds 1776 in de Verenigde Staten en vanaf 1789 in Europa hun beslag kregen, waarvan het liberalisme en het socialisme als rechtstreekse erfgenamen kunnen worden aangemerkt (zie bijvoorbeeld: J.A.A. van Doorn in *Van Bastille tot Binnenhof*, 1989, p. 159).
- Palmer, 1959/1964.
- Op de titelpagina van het ‘handvest van het verlichte denken’, de tussen 1751 en 1772 verschenen *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, is in beeld gebracht hoe de kunsten ‘hun aangezicht tot het licht der rede heffen’ (Banning 1939, p. 327) en in de hoofdindeling van het werk wordt de plaats van de kunsten bevestigd. De drie hoofdvermogens van de mens, de rede, het geheugen en de verbeelding, brengen wijsbegeerte, geschiedenis en schone kunsten voort. Een ander voorbeeld is dat Voltaire probeerde de aandacht van historici van oorlogen naar de kunsten te laten verleggen (zie: Burke, 1988, p. 34).
- Respectievelijk de *Staatsregeling voor het Bataafse Volk* (1798) en de Staatsregelingen *des Bataafschen Volks van 1801 en 1805*. Vervolgens kende de Franse tijd nog de *Constitutie voor het Koninkrijk Holland* van 1806; zie Van Hasselt 1979, pp. 17-165.
- De Wit, 1965, p. 216.
- Blonk e.a., 1969, p. 57; zie ook: *Van Bastille tot Binnenhof*, pp. 9-14.
- De invloed van ‘het volk’ op wetgeving kende beperkingen. Bij de stemming over de Staatsregeling van 1798 bijvoorbeeld, bracht 40 procent van de volwassen mannen een stem uit. Dit was ± 7,5 procent van de totale bevolking; de rest van de bevolking mocht om verschillende redenen niet stemmen. Zie: Kossmann, 1976, pp. 55-56.
- Zie voor de hier geciteerde teksten uit de staatsregeling: Van Hasselt, 1979.
- De *Burgerlijke en Staatkundige Grondregels* maakten, net als de *Algemene Beginselen* en de *Acte van Staatsregeling*, deel uit van de *Staatsregeling voor het Bataafse Volk*.
- Als Agent van Nationale Opvoeding traden op: de in 1887 aan de universiteit van Franeker wegens patriotse sympathieën van zijn hoogleraarschap in de klassieke talen ontheven en daarna tot 1795 in het buitenland verblijvende Th. van Kooten (1749-1813) en J.H. van der Palm (1763-1840). Van Kooten bekleedde het Agentschap van januari 1798 tot april 1799 en Van der Palm van april 1799 tot december 1801.
- Ondanks zijn slechte gezondheidstoestand (zie bijvoorbeeld: Homan 1978, p. 66 en p. 73; Lodewijk leed

- ondermeer aan syfilis en was voor een deel verlamd - vanwege dit laatste werd hij wel ‘de lamme koning’ genoemd) was de werkdrijf van Lodewijk Napoleon buitengewoon: ‘Als hij ’s morgens om zeven uur met zijn - bijna dagelijkse - audiëntie begon, had hij in de regel al twee uur gewerkt (...). Rond negen uur ’s morgens waren de audiënties afgelopen (...). Om tien uur stipt begon daarna de vergadering van de Staatsraad, altijd persoonlijk door de koning voorgezeten. Deze zittingen duurden vaak tot diep in de middag en het was meestal vijf uur vóórdat Lodewijk toekwam aan een wat uitgebreidere maaltijd’ (Kikkert, 1981, p. 79).
- Over de relatie tussen verlicht bestuur en kunst zie ook: Leith, 1965; Hoogeboom, 1985, pp. 19-20.
 - Algemeen Rijksarchief 2.01.12.896.147 (*Decreten* 20 november 1806, nr. 13).
 - Algemeen Rijksarchief 2.01.12.896.147, p. 3.
 - Volgens Algemeen Rijksarchief 2.01.12.896.147 waren de overige leden bibliothecaris van de Nationale Bibliotheek, C.S. Flament, de hofarchitect J. Th. Thibault en J. van Styrum; ‘auditeur secretaris’ was ‘Caen’; op het uiteindelijke rapport staat als secretaris vermeld C.A. Mollerus.
 - Algemeen Rijksarchief 2.01.12.896.141-146. (Het rapport werd inderdaad binnen veertien dagen afgeleverd; de dagtekening is 2 december 1806.)
 - Bedoeld werd ongetwijfeld de in 1798 uit de stadhouderlijke bibliotheek voortgekomen Nationale Bibliotheek.
 - Over de invloed van het rapport van de Commissie-Meerman op het door Lodewijk Napoleon gevoerde beleid bestaan opvallend verschillende meningen. Brummel (1951, p. 12) stelt dat het rapport in grote trekken ‘de grondslag vormt van de gehele culturele politiek van Lodewijk Napoleon’ en dat al de door de commissie genoemde ‘kwesties’ onder Lodewijk Napoleon zijn aangevat ‘altijd in de zin, als door het rapport is aangegeven’. Hoogenboom deelt deze mening niet en stelt dat het stuk en zijn ‘globale aanbevelingen’ door ingewijden werden beoordeeld als ‘slecht, oppervlakkig’. Zij vervolgt: ‘Het is niet waarschijnlijk dat er werkelijk gebruik is gemaakt van de voorstellen van de commissie’ (1985, p. 27).
 - De Commissie-Meerman had bij haar rapport al een concept-instructie voor een Directeur-Generaal ‘der voorwerpen de Kunsten en Wetenschappen betreffende’ gevoegd.
 - De periode 1790-1810 wordt regelmatig beoordeeld als ‘een bloeitijd van het Nederlandse toneel, zoals we er nauwelijks een tweede kunnen aanwijzen’ (Brummel, 1959, p. 67).
 - Albach, 1956, p. 41.
 - Boels, 1993, p. 216.
 - Citaat: Algemeen Rijksarchief 2.01.12.283.1.
 - Algemeen Rijksarchief 2.01.12.283.2.
 - Worp, 1908, pp. 249-253; Albach, 1956, p. 46.
 - In Frankrijk werd het theater door Napoleon

- Bonaparte nadrukkelijk ingezet ter ondersteuning van de staatsmacht; zie: Presser, 1989, p. 316. Over het toneel onder Lodewijk Napoleon, zie: Brummel, 1973.
- Gedenkstukken der algemeene geschiedenis*; dl. V, p. 233.
 - Brummel, 1959, p. 16.
 - Brummel, 1973, p. 66.
 - Brummel, 1959, p. 16.
 - Koster, 1970, p. 204.
 - De Vries e.a., 1993, p. 99.
 - De Beaufort, 1932, p. 6.
 - Geciteerd in Böhm, 1983, p. 3.
 - Bilderdijk rapporteerde op 21 juli 1806; zie: *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis*; dl. V, pp. 220-225.
 - Brummel, 1959, p. 18.
 - Algemeen Rijksarchief 2.01.12.908, 17 april 1809; ook geciteerd in: Brummel, 1951, p. 25.
 - Algemeen Rijksarchief 2.01.12.897 en Archief Museum Meermanno-Westreenianum S.87-107; ook geciteerd in: Brummel, 1951, p. 25.
 - De Gouden Eeuw gold zowel voor patriotten als voor prinsgezinden als inspirerend voorbeeld. De patriotten schonken vooral aandacht aan nationale eenheid en burgermacht, terwijl tegen het einde van de Franse tijd de rol van de stadhouders van Oranje als middelpunt van nationale saamhorigheid naar voren werd gebracht.
 - Van groot belang voor de beeldende kunst en in het bijzonder voor de presentatie daarvan, was de totstandkoming van het Koninklijk Museum. Aangezien dit museum echter méér omvatte dan enkel beeldende kunsten en omdat er een duidelijke relatie bestond met andere grote door koning Lodewijk in het leven geroepen instellingen, wordt hieraan in de paragraaf over ‘nationale instellingen’ nadere aandacht besteed. Hetzelfde geldt voor de activiteiten van de Vierde Klasse van het Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, dat voor de beeldende kunst in het Koninkrijk Holland eveneens van aanzienlijk belang was, maar dat feitelijk onderdeel uitmaakte van een grotere, meer omvattende instelling.
 - Lunsingh Scheurleer, 1967, pp. 30-33.
 - Algemene Konst en Letterbode*, 16 januari 1801.
 - Citaat: Colenbrander, 1911, p. 119.
 - Zie: Moes, 1909, pp. 29-76; hierbij moet worden aangetekend dat vele aankopen uit de entreegelden werden bekostigd (zie: Bergvelt, 1985, pp. 80-81).
 - Colenbrander, 1911, p. 120; zie ook: Grijzenhout, 1985, pp. 53-68.
 - Moes e.a., 1909, p. 81.
 - Deze nadruk op het nationale verleden speelde ook in andere landen (zie bijvoorbeeld: Grijzenhout, 1985, p. 13).
 - Koolhaas-Grosfeld, 1982, p. 613.
 - Grijzenhout, 1983, p. 23.
 - In Frankrijk was men al ruim voor de revolutie bekend met door de overheid gefinancierde kunstaankopen en

- opdrachten, academies, opleidingen, presentaties van levende kunstenaars en staatsprijzen. Na 1789 werden deze activiteiten door de nieuwe machthebbers gecontinueerd.
- Hoogenboom (1985, p. 40) spreekt van 116 tentoongestelde werken; volgens Knoef (1948, p. 146) waren er 111 werken te zien. Citaat: Knoef, 1948, p. 146.
 - Hoogenboom, 1985, p. 40.
 - Hoogenboom, 1985, p. 40 en Meerman, 1809, p. 11.
 - Artikel 9 van de *Instructie* van de Directeur-Generaal der Schoone Kunsten.
 - Bergvelt, 1985, pp. 86-91. Deze voorkeur werd ongetwijfeld mede door politieke overwegingen bepaald.
 - In Frankrijk was reeds met de stichting van de Académie de France à Rome (1666) de Prix de Rome ingesteld (zie: Bergvelt, 1984 en Hoogenboom, 1985).
 - Lodewijk Napoleon bewoonde gedurende zijn koningschap de volgende verblijven: het Binnenhof en het Huis ten Bosch, beide te Den Haag; het paleis aan de Wittevrouwenstraat te Utrecht; het Stadhuis te Amsterdam; het paleis Soestdijk; het paleis Het Loo; het buiten Amelisweerd en Welgelegen te Haarlem.
 - Van Swigchem, 1974, p. 17
 - Decreten*, 18 augustus 1804, nr. 18.
 - Geciteerd in Beijer en Samama, 1989, p. 37.
 - Zie: Brummel, 1939, pp. 4, 18 e.v., en Brenninkmeijer-de Rooy e.a., 1988, p. 192.
 - Flament (1758-1855) was oud-hoogleraar aan de Sorbonne; in 1791 was hij uit zijn ambt gezet omdat hij de eed weigerde af te leggen op de revolutionaire grondwet. Hij vluchtte naar het tolerante Amsterdam waar hij Waals predikant werd; na de Bataafse machtsovername werd hij in 1798 belast met de opstelling van de bibliotheek (die toen was ondergebracht in het gebouw aan het Binnenhof dat tot 1992 als onderkomen voor de Tweede Kamer diende) en de vervaardiging van een catalogus.
 - Brummel, 1967, p. 93.
 - Meerman, 1809, *Aanspraak*, p. 42.
 - Lunsingh Scheurleer, 1958, pp. 14-15.
 - Over Apostool: zie: Jonker, 1977; over de collectie-Van Heteren Gevers: Van Thiel, 1976, pp. 14-15. Duparc (1975, p. 52) spreekt in dit verband over het kabinet-Van Meteren en Brummel (1951, p. 23) over het Kabinet van A.L. Gevers van Endegeest.
 - Over de geschiedenis van dit instituut: zie Huizinga, 1926.
 - De vijf nationale academies waren: de Académie Française, de Académie des sciences, de Académie des inscriptions et des belles lettres, de Académie Royale de peinture et de sculpture en de Académie Royale d’architecture. Napoleon had blijkens de verwijdering van de klasse voor ‘sciences morales et politiques’ uit het Institut National in 1803 geen behoefte meer aan politieke adviezen.
 - Volgens artikel I van het decreet van 4 mei 1808 waarmee het Instituut in het leven werd geroepen

(geciteerd in: Huizinga, 1926 in: *Verzamelde werken*, dl. VIII, p. 437).

71. Omtrent de status van het lidmaatschap van het Instituut: zie bijvoorbeeld: Jongbloed, 1987, p. 10.

72. Van Meerendonk en Ribberink, 1972, p. 35.

73. De democratisch-patriot Van Royen (1760-1844) studeerde letteren in Leiden, volgde de colleges van 'ultrarevolutionair' Johan Valckenaer en was nauw bevriend met Van der Palm, de Agent voor Nationale Opvoeding. Door Willem I werd Van Royen tot Staatsraad in gewonen dienst benoemd.

74. Zie: Colenbrander, 1911, p. 271; Duparc, 1975, p. 397; Bos-Rops, 1987, pp. 12, 15.

75. Duparc, 1975, p. 398.

76. In essentie ging het verschil van mening over de tot op de dag van vandaag regelmatig terugkerende vraag op welk niveau de verantwoordelijkheid voor de beleidsuitvoering moet worden gelegd: bij kunstenaars, kunstinstellingen of overheid.

77. Van Sas, 1989; Mijnhardt, 1987, p. 90.

78. Voor de ledenaantallen: Mijnhardt en Wichers, 1984, p. 359.

79. Helsloot, 1984, p. 31.

80. De Groot, 1960, p. 57. Hierbij moet worden benadrukt dat de godsdienst (of beter: de christelijke moraal) in de Nederlandse Verlichting een belangrijke rol speelde. Niet alleen in meer orthodox hervormde kring werd om die reden met enige huiver gekeken naar Frankrijk waar de invloed van 'de Godsdienst van de Rede' na de revolutie tot grote hoogte was gestegen.

81. Jongbloed, 1987, p. 7; Hoogenboom, 1985, pp. 21-22.

82. Boels, 1993, p. 216.

83. Brummel, 1959, p. 15; Jongbloed, 1987, p. 9.

84. Mijnhardt, 1987, pp. 329-331.

85. Huizinga, 1926 (1951, pp. 433-436). Dat de vrees tot overheidsbemoeienis overigens niet ongegrond was, bleek bijvoorbeeld in Haarlem, waar de uit verlichte burger- en *dissenters*-kring ontstane Teylers Stichting naar mening van de nieuwe politieke machthebbers, te weinig deed aan 'spreiding' van kunsten en wetenschappen onder 'het volk'. Het gevolg was dat de stichting door het nieuwe stadsbestuur werd gedwongen haar 'opvoedende publieksfunctie' ruimer te vervullen. Mijnhardt, 1987, pp. 82-88.

86. Over propagandistische waarden van liederen zie bijvoorbeeld: Grootes, 1984.

Literatuur

Albach, B. *Helden draken en comedianten: het Nederlandse toneelleven voor, in en na de Franse tijd*. Amsterdam, 1956.

Banning, W. 'De moderne wereld'. In: W. Banning en J.D. Bierens de Haan. *Europeesche geest*. Arnhem 1939.

Beaufort, H.L. de. *Auteursrecht*. Zwolle, 1932.

Bergvelt, E. 'De élèves-pensionnaires van Koning Lodewijk Napoleon: problemen bij de voltooiing van

een Hollandse kunstopleiding in Parijs en Rome (1807-1813)'. In: *Reizen naar Rome: Italië als leerschool voor Nederlandse kunstenaars omstreeks 1800*; E. Bergvelt, e.a. (red.). Haarlem/Rome, 1984.

Bergvelt, E. 'Nationale, levende en moderne meesters: rijksmusea en eigentijdse kunst (1800-1848)'. In: *Nederlands kunsthistorisch jaarboek*, jrg. 35, 1985, pp. 77-149.

Beijer, E. en L. Samama. *Muziek in de Nederlanden van 1100 tot heden*. Utrecht, 1989.

Blonk, A., J. Romein en J.W. Oerlemans. *Hoofdwegen der geschiedenis*; dl. II: *Nieuwere en nieuwste geschiedenis*; 3e dr. Groningen, 1969.

Böhm, A.M. *Overheid en (litteraire) kunst, 1813-1830: kunst en literatuur ten dienste van de natievorming*. Amsterdam, 1983. Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam.

Boels, H. *Binnenlandse Zaken: ontstaan en ontwikkeling van een departement in de Bataafse tijd, 1795-1806*. 's-Gravenhage, 1993. Proefschrift.

Bos-Rops, J.A.M.Y. en M. Bruggeman. *Archiefwijzer: handleiding voor het gebruik van archieven in Nederland*. Muiderberg, 1987.

Brenninkmeyer-de Rooij, B., B. Broos, E. de Heer en B. Slot. *Paintings from England, William III and the Royal Collections*. 's-Gravenhage, 1988.

Brummel, L. *Geschiedenis van de Koninklijke Bibliotheek*. Leiden, 1939.

Brummel, L. 'Koninklijke Bibliotheek'. In: Van Gelder e.a., 1967, pp. 93-148.

Brummel, L. 'Lodewijk Napoleon en het Koninkrijk Holland'. In: *Catalogus*, 1959, pp.10-19.

Brummel, L. 'Het toneel onder Lodewijk Napoleon'. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, jrg. 88, 1973, pp. 52-79.

Brummel, L. 'De zorg voor kunsten en wetenschappen onder Lodewijk Napoleon'. In: *Publicaties van het Genootschap voor Napoleontische studiën*, jrg. 1, 1951, pp. 11-26.

Burke, P. *De Italiaanse renaissance*. Amsterdam, 1988.

Catalogus tentoonstelling Lodewijk Napoleon en het Koninkrijk Holland. Amsterdam, 1959.

Colenbrander, H.T. *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*. Amsterdam, 1911.

Decreten en besluiten van Zijne Majesteit den Koning van Holland. Den Haag, 1806-1807.

Duparc, F.J. *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed*. 's-Gravenhage, 1975.

Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840; Colenbrander, H.T. (red.). 's-Gravenhage, 1907-1922.

Gelder, H.E. van, C. Reedijk, en H.B. de Vries. *150 jaar Koninklijk Kabinet van Schilderijen, Koninklijke Bibliotheek, Koninklijk Penningkabinet*. 's-Gravenhage, 1967. Hierna: Van Gelder e.a., 1967.

Groot, A. de. *Leven en werk van J.H. van der Palm*. Wageningen, 1960.

Grootes, E.K. 'De literatuur in de beginjaren van de

Republiek'. In: *Republiek tussen vorsten*; F. Wieringa. Amsterdam/Zutphen, 1984, pp. 163-172.

Grijzenhout, F. 'Een heiligdom der natie: ontwerpen voor een monument ter nagedachtenis aan de verdedigers der Bataafse Republiek in 1799'. In: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, jrg. 34, 1983, pp. 1-38.

Grijzenhout, F. 'Tempel voor Nederland: de Nationale Konst-Gallerij in 's-Gravenhage'. In: *Nederlands kunsthistorisch jaarboek*, jrg. 35, 1985, pp. 1-75.

Hasselt, W.J.C. van. *Verzamelingen van Nederlandse staatsregelingen en grondwetten*; 16e dr. Alphen aan den Rijn, 1979.

Heilbron, J. *Het ontstaan van de sociologie*; 2e dr. Amsterdam, 1991.

Helsloot, P.N. 'De Nutsbeweging: een geschiedenis van 200 jaar volksontwikkeling'. In: Mijnhardt en Wichers, 1984, pp. 1-186.

Homan, G.D. *Nederland in de Napoleontische tijd*. Haarlem, 1978.

Hoogenboom, A. 'De rijksoverheid en de moderne beeldende kunst in Nederland 1795-1848'. In: *Kunst en beleid in Nederland*. Amsterdam, 1985, pp. 13-79 en 244-268.

Huizinga, J. 'Van instituut tot Akademie' (1926). In: *Verzamelde werken*; dl. VIII, 1951, pp. 426-448.

Jongbloed, K. *De afdeling bouwkunde Vierde Klasse van het Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten te Amsterdam (1808-1851)*. Amsterdam, 1987. Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam.

Jonker, M. 'Cornelis Apostool (1762-1844), cultureel ambtenaar'. In: *Bulletin voor het Rijksmuseum*, jrg. 25, 1977, pp. 97-112.

Kikkert, J.G. *Koning van Holland: Louis Bonaparte 1778-1846*. Rotterdam, 1981.

Knoef, F. 'De kunsttentoonstelling van 1808 en wat aan haar voorafging'. In: F. Knoef. *Tusschen rococo en romantiek: een bundel kunsthistorische opstellen*; 2e dr. 's-Gravenhage, 1948, pp. 137-152.

Koolhaas-Grosfeld, E. 'Nationale versus goede smaak: bevordering van nationale kunst in Nederland: 1780-1840'. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jrg. 95, 1982, pp. 605-636.

Kossmann, E.H. *De Lage Landen 1780-1940: anderhalve eeuw Nederland en België*. Amsterdam/Brussel, 1976.

Koster, S. *Van schavot tot schouwburg: vijfhonderd jaar toneel in Haarlem*. Haarlem, 1970.

Leith, J.A. *The idea of art as propaganda in France 1750-1799*. Toronto, 1965.

Lunsingh Scheurleer, Th. H. 'Geboorte en jeugdjaren van het Rijksmuseum'. In: *1808-1958 Het Rijksmuseum: gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan*. 's-Gravenhage, 1958, pp. 1-42.

Lunsingh Scheurleer, Th. H. 'De stadhoudelijke verzamelingen'. In: Van Gelder e.a., 1967, pp. 11-50.

Meerendonk, H.J. van, en A.E.M. Ribberink. 'De oorsprong van de openbaarheid'. In: *Rijksarchiefschool: verslag en bijdragen 1970-1971*. Utrecht, 1972.

Meerman, J. 'Rapport van Zijn Majesteit, over de openbaare ten toon stelling, en de toewijzing der Koninklijke prijzen van schilder- en graveerkunst in 1808'. In: J. Meerman. *Aanspraak van den Directeur-Generaal der Weetenschappen en Kunsten, bij de uitdeeling der Koninklijke prijzen van schilder- en graveer-kunst (...)*. Amsterdam/Den Haag, 1809, pp. 1-30.

Moes, E.W. en E. van Biema. *De Nationale Konst-Gallerij en het Koninklijk Museum: bijdragen tot de geschiedenis van het Rijksmuseum*. Amsterdam, 1909.

Mijnhardt, W.W. *Tot heil van 't menschdom*. Amsterdam, 1987. Proefschrift.

Mijnhardt, W.W. 'Het Nut en de genootschapsbeweging'. In: Mijnhardt en Wichers, 1984, pp. 189-220.

Mijnhardt, W.W. en A.J. Wichers. *Om het algemeen volksgeluk: twee eeuwen particulier initiatief, gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Edam, 1984. Hierna: Mijnhardt en Wichers, 1984.

Opstand der burgers: de Franse Revolutie na 200 jaar; Couwenberg, S.W. (red.); 2e dr. Kampen, 1989.

Palmer, R.R. *The age of democratic revolution: a political history of Europe and America, 1760-1800*; 2 vols. Princeton, 1959/1964.

Palmer, R.R. and J. Colton. *A history of the modern world*; 4th. ed. New York, 1971.

Presser, J. *Napoleon historie en legende*; 5e dr. Amsterdam, 1989.

Sas, N.C.F. van. 'Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel in Nederland, 1770-1813'. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jrg. 102, 1989, pp. 471-495.

Swigchem, C.A. van. *Monumentenzorg in Nederland*; 2e dr. Bussum, 1974.

Thiel, P.J.J. van. 'Chronological history of the Rijksmuseum painting collection'. In: *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam*. Amsterdam/ Maarssen, 1976, pp. 10-47.

Van Bastille tot Binnenhof: de Franse Revolutie en haar invloed op de Nederlandse politieke partijen; R.A. Koole (red.). Houten, 1989.

Vries, A.B. de, R. Willemuys en P. Burger. *Het verhaal van een taal: negen eeuwen Nederlands*. Amsterdam, 1993.

Wit, C.H.E. *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland 1780-1848*. Heerlen, 1965.

Worp, J.A. *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*; deel II. Groningen, 1908.

Bibliografische gegevens

Pots, R. (1995) 'Staatsvorming en cultuurbeleid in de Bataafs-Franse tijd'. In: *Boekmancahier*, jrg. 7, nr. 24, 158-176.